

ÖZÜRLÜ ÇOCUK, TOPLUM VE AİLE

Doç. Dr. Latife BIYIKLI*

Her insan belirli bir biçimde işleyen fiziki bir yapı ile dünyaya gelse de fizyolojik donatıları yönünden birbirinden farklılık gösterir. Bu farklılık olumsuzluklar, içerdiği zaman özürleri oluşturur.

Özür dendiğinde, genelde, kişinin yeteneklerini sınırlayan, davranışlarını engelleyen ve bunun sonucu olarak da hayal kırıklığı yaratan fiziksel ve zihinsel özürler akla gelebilir (İnızian, 1980).

Bu özürlerin bir kısmı kalıtsal ve doğuştan bir kısmı da sonradan oluşur.

Adler'e göre önemli olan, böyle bir özürün biyolojik niteliğinden çok, bireyin bu durumu nasıl karşıladığı ve yaşamını nasıl etkilediğidir (Gençtan, 1981). Bu etkilenme bireysel olduğu kadar, toplumsaldır da.

Bireysel boyutta, özürlü olanın büyüme, gelişme ve olgunlaşması özürün tür ve derecesine, oluş zamanına bağlı olarak olumsuz yönde etkilenir. Özür giderek çocuğun sosyal ve ekonomik yaşamında da kendini hissettirmeye başlar (Özsoy, 1983).

Toplumsal boyutta ilk halka ailedir. Her aile için doğacak bebeğin bir anlamı ve değeri vardır. Bu değer toplumsal normlardan ve aile ilişkilerinden kaynaklanan, ana-baba çocuk etkileşiminde oluşan, ana-babanın gereksinme ve güdülerini doyuran, onlar tarafından algılanan, çocuğa atfedilen ve doğurganlıkla ilgili karar ve tercihleri belirleyen değerdir (Kağıtçıbaşı, 1981).

Çocuklar ailelerinin mutluluk veya üzüntü kaynağını oluşturduklarından onlar için çok önemlidirler. Aileler çocuklarını kendi hayal ve arzularını yerine getirebilecek bir yol olarak görülürler.

* A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü Öğretim Üyesi.

Ayrıca çocuk allahın bir lütfu ve Allah'ın anne babayı, anne-baba olmaya layık gördüğünün bir göstergesidir. Çocuk anne baba için her gelişim aşamasında, her devrede ayrı beklenti ve ayrı mutlulukların kaynağı olarak kabul edilir (Gargiulo, 1985).

Doğumla ilgili beklenti ile doğan gerçek birbirine uymadığı ve çocuk özürlü doğduğu zaman aile çok karmaşık psikolojik duygular yaşamaya başlar. Burada ilk aşama, şok'tur. Daha sonra sırasıyla, red, aşırı üzüntü ve depresyon, karşıt duygular yaşama, suçluluk, kızgınlık, utanma-sıkılma, uzlaşma, uyum-yeniden düzenleme, ve kabul aşamaları gelir.

Şok

Anne-baba inançsızlık ve çaresizlik duyguları içinde olayı bir türlü kabul edemez. Özellikle anne ağlama krizleri içinde gerçek bir trajedi yaşar.

Red

Bazı anne babalar, çocuklarındaki bu farklılığı ve yetersizliği kabul etmeyerek uzmandan uzmana dolaşır, çareler arayarak çocuklarının iyi olabileceği umudunu taşırlar.

Bir koruma biçimi olan red, bilinmeyen korkusundan ve çocuğun gelecekte neler yapabileceğinin belirsizliğinden kaynaklanmaktadır.

Aşırı üzüntü (yas) ve depresyon :

Roos (1988)'a göre aileler için özür, ideal çocuğun sembolik ölümünü temsil etmekte ve beklenen, sevilen birinin kaybından kaynaklanan bir yas duygusunu yaşatmaktadır.

Yaşanması gerekli olan bu tepki, gerçeğin farkına varmaya doğru bir gidişi oluşturur. Ancak aşırı yas, üzüntü ve depresyon bazı ailelerde hayat boyu sürebilir. Böylece aileler engelliyebilecekleri bir olayı engelleyememekten dolayı kendilerini yetersiz ve zayıf bularak kızgınlık duygusu yaşarlar.

Karşıt duygular yaşama

Sevgi ve kızgınlık duygularının bir arada yaşanmasıdır. Genelde suçluluk duygusu da bunlara eşlik eder.

Aileler bu duygu ile ya kendilerini özürlü çocuklarına tam adarlar ya da reddederler. Özürlü çocuk gerçeğini kabul etmeyerek ondan yapabileceğinin fazlasını isterler. Yada çocuğun gelişebileceğini ümitsiz kabul edip, her türlü eğitim ve tedavi programlarını reddederler. Sadece çocuğun fiziki ihtiyaçlarını karşılayıp duygusal ihtiyaçlarını görmezden gelirler.

Suçluluk

Aileler şu yada bu şekilde çocuğun özürüne neden olduklarını ve geçmişteki hataları için cezalandırıldıklarını düşünürler. Gerçekçi olmaksızın, sadece "bu bize niye oldu" diye yakınır. Bu duyguyu yaşamak da doğal ve gerekli bir tepki sayılabilir.

Kızgınlık

Bu duygu özürlü çocuğun durumunu kabul etmeye doğru giden çok önemli bir aşamayı oluşturur.

Aile, niye bana oldu? Neden bizim başımıza geldi? sorularına cevap aramaktadır. Ayrıca, kızgınlık duygularını uzmanlara, öğretmenlere, terapistlere yansıtarak onları suçlamaya başlar.

Ayrıca anne-babanın birbirini suçlaması ve bunun sonucu, evlilik ve aile ilişkilerinin zedelenmesi bu basamakta karşılaşılan sorunlar arasındadır.

Utanma, sıkılma

Aileler çocuklarıyla özdeşleştikleri ve onları kendilerinin bir uzantısı olarak gördükleri için, çocuklarındaki özürü, kendilerinin bir özürü olarak algılamaktadırlar. Bu nedenle bazı anne babalar çocukla birlikte dışarıya çıkmak istemezler ve çoğunlukla eve kapanmayı tercih ederler.

Çoğu zaman toplumun çocuklarına gösterdiği, red, acıma ve garipseme duygularıyla başa çıkma uğraşısı verirler.

Uzlaşma

Uyuma doğru giden bu aşamaya, çocuğu iyileştirmek amacıyla ailenin adeta son bir defa daha şansını deneme aşaması diyebiliriz.

Uyum ve Yeniden Düzenleme

Ana-babalar artık içinde buldukları durumda kendilerini daha rahat hissetmekte, ana-babalık görev ve becerilerinde daha emin ve rahat görünmektedirler.

Aile artık farklı özelliğe sahip bir çocuğu olduğunu ve neler yapabileceğini gerçekçi bir biçimde düşünmeye ve çocuklarıyla daha etkili verimli bir ilişki düzeyi oluşturmaya çalışır. Tabii bu da aile bireylerinin olumlu yaklaşım ve iletişimiyle yakından ilgilidir. Bazı aileler birbirine destek olurken, bazıları da birbirinden uzaklaşmış ilirler.

Kabul

Aktif olarak uğraşılın, sürekli yaşanan ve bir çok ailenin ulaşmak istediği önemli bir amaçtır. Fakat daha önceki olumsuz duyguların tamamen yok olduğunu söylemek mümkün değildir. Zaman zaman bu duygular yaşanabilir.

Ancak aileler bu duyguları yaşadıkça, kendileri ve çocukları hakkında çok şeyler öğrenirler. Böylece yalnız çocuklarını değil, kendilerinin de zayıf ve kuvvetli taraflarını kabul etmeye başlarlar (Gargiulo, 1985).

Ancak her aile kabul aşamasına gelemeyebilir. Gelenlerin bir kısmı ise karşılaştığı her sorun karşısında ilk aşamalara dönebilir. Bu nedenle beklenmeyen değişiklikler ailede kaygı yaratır. Aileye verilebilecek rehberlik hizmetleri bu kaygıları azaltabilir (Wright, 1983).

Özürlü oluşun ana-baba üzerindeki etkisi, çocuğun durumunun ne zaman ve nasıl öğrenildiğine, çocuğun onlar için ne anlam taşıdığına, kişisel olgunluklarına, eğitim ve ekonomik düzeylerine, yaşlarına ve kişilik özelliklerine bağlı olarak değişir. Bu nedenle özürlü bir çocuğa sahip ana-babalar homojen bir grup oluşturmazlar (Grunewald, Hall, 1979).

Sing (1981)'in yaptığı, özürlü çocuğa sahip ailelerdeki kaygı durumunu inceleyen araştırma sonuçları, ailelerin yaşadıkları kaygı ve gerginlik duygularının çok yönlü olduğunu, çocuğun özürünün ağır veya hafif olmasına bağlı olmadığını, çocuğun durumunun kesin olarak teşhis edilmesinden sonra kabule doğru geliştiğini gösterir niteliktedir (Akkök, 1984).

Özürlü çocuğun ailesi tarafından nasıl algılandığını inceleyen araştırmalar ise, özürlü çocuğun ilişki kurmada zayıf ve güçlü olmasıyla

yakından ilgilidir. Bu nedenle ilişki kurulması kolay çocuklar aileleri tarafından daha kolay kabul edilirler (Wisto, 1986).

Mash (1984)'in yaptığı bir araştırmada babaların özürlü çocukları hakkında olumsuz olduğu ailelerde anneler daha çok kaygı yaşamaktadırlar.

Anne babaların özürlü çocuklarına karşı tutumlarının evrensel ve doğal olduğu belirtilmektedir (Gargiulo, 1985).

Özürlü çocuk ana-babası kadar kardeşleri içinde sorun yaratmaktadır. Özürlü çocuğun bakımı, ailenin zamanın büyük bir kısmını aldığı için diğer çocuklar ihmal edilmektedir. Özürlü çocuğundan hayal kırıklığına uğrayan aile, başarısı için normal çocuklar üzerinde baskı yapmaktadır. Ana - babanın daha fazla dikkatini çeken özürlü çocuğu normal kardeşler kıskanıp, düşmanlık duyguları beslemektedirler. Ayrıca ailedeki bir bozukluğu ortaya koyduğunu düşünerek kardeşler bundan utanç duymaktadırlar (Ferrari, Grochette, 1988).

Bir çok psikolog çocukların özürlü kardeşlerine karşı gösterdikleri tepkinin, ana-baba tutumlarıyla yakından ilgili olduğunu ileri sürmektedir. Onlara göre; eğer ana-baba özürlü çocuklarına karşı olumsuz bir tutum takınıyorsa, büyük bir olasılıkla, kardeşlerin tutumu da olumsuz olmaktadır (Inizan, Tastayne, 1980).

Özürlü çocukların normal akranları tarafından da red ve ihmal edildiği görülmektedir. Örneğin, 5-12 yaş arası çocuklar üzerinde yapılan bir araştırmada, bu çocukların, sınıflarında bulunan özürlü arkadaşlarına karşı, özürsüzlere nazaran daha reddedici bir tutum takındıklarını saptamıştır (Gross-Rynders, 1974).

Sosyometrik teknikler kullanılarak yapılan başka bir araştırmada ise özürlü çocukların, özürsüz çocukları arkadaş olarak daha az seçtikleri görülmüştür (Hervsle, 1982).

Öğretmenlerin özürlü çocuklara karşı takındığı tavırlar ise anne babanın, kardeşlerin ve arkadaşların tavırlarından farklı değildir.

Dyck'in (1979) yaptığı bir araştırmada, öğretmenlerin özürlü çocuklara karşı genel tutumlarının olumlu olmadığı saptanmıştır (Abramson, 1980).

Rinlaben-Prince (1981), Larvee-Cook (1979), Hersh-Walker (1983)'in yaptıkları araştırma sonuçları, normal sınıf öğretmenlerinin kendi

sınıflarında özürlü çocuğu eğitmeye istekli olmadıklarını göstermektedir.

Öğretmenlerin bu konudaki olumsuz tutum ve tavırları onların bilgi ve deneyim eksikliğine, özürllüer konusunda formal eğitimlerinin olmayışına bağlanmaktadır (Martin, 1981).

Özürlü çocukların eğitimine yönelik eğitim görmüş ve onlarla yaşıantıları olmuş öğretmen tutumlarının bu çocuklara karşı daha olumlu olduğu bulunmuştur (Özyürek, 1988).

Toplumun özürlü kişilere karşı takındığı tavırlarda ise son yıllarda, olumsuzluktan, olumluluğa doğru bir gidiş görölmektedir.

Tarihi gelişim süreci içinde, ilkel toplumlarda özürllüer ölüme terk ediliyorlardı. Sonraları açıyarak onların korunması dönemi başladı. 19. yüzyıldan itibaren de gündeme geldi (Heward-Orlansky, 1984). Ama yine de günümüzde özürlü kişilere karşı olan tutumların çoğunda olumsuzluk göze çarpmaktadır.

Bu konuda yapılan incelemeler arasında sosyolog Goffman'ın "Stigma" adlı eseri düşündürücüdür. Goffman bu eserinde şu görüşleri ileri sürmektedir. "Yeni biriyle karşılaştığımızda, çoğu kez bu kişiyi belirli bir kalıp içinde sınıflandırmaya çalışırız. Bu sınıflandırmada kişilerin özelliklerine ilişkin bazı beklentilerimiz vardır. Bu beklentilerimiz doğrultusunda, o kişilere sosyal bir kimlik veririz. Bu sosyal kimlik içinde, farklı özelliklere sahip bir kişiye rastlayıncaya kadar bu beklentimizin bilincinde değilizdir." Goffman kişiyi farklı kılan bu özelliklere "Stigma" Damga adını vermiştir. Bu özelliklerden biri de bedensel özürdür. Normal kişiler, çoğu kez farkında olmadan damgalanmış kişilere karşı, olumsuz davranışlarda bulunurlar (Hensle, 1982).

Ayrıca, normaller tüm özür gruplarını genelleştirir ve özürllüerinin normallerden farklı ve olumsuz kişilik özelliklerine sahip olduğunu düşünürler. Bu nedenle onlardan çekinirler ve kaynaşmazlar. Özürllükler ise, toplumun onlara karşı suskun bakışları ya da meraklı soruları karşısında rahatsız olur, kendilerini ikinci sınıf bir vatandaş olarak görmeye başlarlar (Hensle, 1982).

Bir başka nedende özürlü kişilerin toplumda kendilerine özgü bir psiko-sosyal konuma sahip olmalarıdır. Bu durum onları, normal kişilere göre temel hak ve özgürlüklerden daha az yararlanmaya iter. Bu da onların bir takım etkinliklere katılma ve iş bulmasını engelleyebilir.

Bir kaynakta, işverenlerin özürlü kişilere yönelik tutumlarına ilişkin yapılan araştırmalarda Wright ve Tratter (1968), Richard ve diğerleri (1963), işverenlerin özürlü kişilere yönelik tutumlarının olumsuz olduğu ve işe almada şans tanımadıkları doğrultusundadır (Özyürek, 1988).

Yapılan başka bir araştırma bulgusunda ise, işverenlerin % 50'sinin, özürlü kişideki özürün, işi etkileyip etkilemediğine bakmaksızın, özürlü kişilere işvermede isteksiz olduklarıdır (Mallet, 1986).

Ülkemizde de 1475 sayılı yasanın 25. maddesi % 2 oranında hükümlü ve özürlü çalıştırılmasını öngörmektedir. Ancak uygulamada pek çok işveren özürlüye iş verme eğiliminde değildir.

Özürlü kişilere yönelik olumlu sayılabilecek tutumlar evrensel olmaktan çok uzaktır. Ancak gelişmiş ülkelerde, gelişmekte olan ülkelere oranla daha fazla olumlu davranışlara rastlanmaktadır.

Le compte ve Le Compte (1966), Amerika ve Türkiyede öğretmen yetiştiren kurumlardaki gençlerin özürülere karşı tutumlarını karşılaştırmıştır. Sonuçta Amerikan gençlerinin tutumları, Türk gençlerinin tutumlarına nazaran daha olumlu bulunmuştur (Özyürek, 1988).

Özürülere yönelik bu olumsuz tutumların değiştirilmesinde özürül kişiyle etkileşimde bulunma, özürülü kişi hakkında bilgilendirme ve eşit statüde yer alma yöntemleri kullanılmıştır. Ama ne tek başına etkileşimde bulunma ne tek başına bilgilendirme olumlu tutumların gelişmesinde fazla etkili olmamıştır. Ancak etkileşimde bulunma, bilgilendirme ve eşit statüde yer alma, birlikte kullanıldığı zaman tutumlarda olumluluk görülmüştür (Özyürek, 1988).

Özürülere karşı geliştirilen bu olumsuz tutumları değiştirmek için önce aileye hizmet götürülmelidir. Çocuk aileden, aile çocuktan soyutlanamaz. Aileye götürülecek hizmetlerin başında "Aile Rehberliği" gelir.

Aile Rehberliği, çocukların gelişimine katkıda bulunabilmeleri amacıyla ailelere yapılan sistemli ve düzenli çalışmalar (Akkök, 1984).

Bu çalışmalar iki yönlüdür. Birincisi, ailelere psikolojik yardım yapıp onları ferahlatmak ve özürülü çocuklarının kabulüne yardımcı olmaktır. İkincisi ise, okul ve yuvada çocuklarına verilen eğitim programları konusunda bilgilendirerek çocuklarının eğitime katkıda bulunmalarını sağlamaktır.

Aileler çocuklarının eğitimine katkıda buldukları ölçüde, hem onların ihtiyaçlarına cevap verebilmekte, hem de kendilerini psikolojik olarak daha çok rahatlamış hissetmektedirler (Akkök, 1984).

Anaokulu eğitim programları normal çocuklar için kesinlikle erken başlatılmalıdır. Bu programlar çocuğun özürünün erken farkedilmesine ve zamanında müdahaleye yardımcı olabilir.

Özürlü çocukların eğitimine okul öncesi dönemlerde başlamalı, bu alana hizmet eden kurumlar yaygınlaştırılmalıdır.

Özürlü çocuklara sağlanan eğitim hizmetleri yaygınlaştırılmalı ve olabildiğince, bir kısım özürlü çocukları normal çocuklarla aynı sınıfta kaynaştırmalıdır. Bu yöntem özürlü çocukların psiko-sosyal gelişimine olumlu katkıda bulunacaktır. Hepsinden önemlisi, özürlü çocuğu normal akranlarına tanıtmış olacaktır. Bu da özürlü çocukların sosyal kabülünde önemli bir unsuru oluşturabilir.

Öğretmen yetiştiren tüm kurumlara, özürlü çocuğu tanıtıcı, dersler örneğin; Özel Eğitime Giriş dersi konmalıdır. Böylece bu konuda bilgilenen öğretmenin tutumu, özürlü çocuğa karşı daha farklı ve olumlu olacaktır.

Özürlü çocuklar elden geldiğince bir iş ve meslek alanında yetiştirilmelidirler. Böylece özürlü çocuğun, özürüyle değil, becerileriyle toplumda bir yeri olacaktır.

Özürlü çocukların işe yerleştirilmesi yasalarda öngörülmüştür. Ancak bu yasalara daha etkin bir şekilde işlerlik kazandırılmalıdır. Özürlü çocuk tüketici değil, üretici olduğu zaman toplum için bir anlam taşıyacaktır.

Her türlü kitle iletişim araçlarıyla özürlü çocuk topluma tanıtılmaktadır. Toplumun özürlüye karşı olumsuz tutumları bir ölçüde onları tanımamaktan ve onlara nasıl davranacaklarını bilmemekten de kaynaklanmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde özürlülere karşı tutumların olumluluğu büyük ölçüde bu olanakların onlara sağlanmasına bağlanabilir.

KAYNAKÇA

Abramson, M. *Implicationa of Mainstreaming. The Fourth Review of Special Education*. Grune and Stration Inc. New York: 1908.

Akkök, F., *Davranışsal Yaklaşım Dayalı Aile Rehberliğinin Öğretilebilir Çocukların Öz Bakım Becerilerinin Gelişimine Etkisi*, Basılmamış doktora tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şubat, 1984.

- Ferrari, P., Crochette, A.** "La Fratrie de L'enfant Handicape" *Neuropsychiatrie de L'Enfance*, 1988, No. 36, 19-25.
- Gargiulo, R.M.** *Working with the Parents of Exceptional children. A guide for professionals.* Boston, 1985.
- Gençtan, E.** *Psikanaliz ve Sonrası*, Hür Yayın A.Ş. İstanbul, 1981.
- Greenwood, R.C.** *Settings or Setting Events As Treatment in Special Education? Advances in Developmental and Behavioral Pediatrics.* Vol. 6, 1985.
- Gross, C.J., Rynders, E.J., Bruininks, H.R.** *Social Acceptance of Mildly Retarded pupils in Resource Room and Regular Classes.* American Journal of Mental Deficiency, Vol. 78 No: 4, 1974.
- Grunewald et E.C. Halle** "Informasyon Des Parents : L'enfant que Vous avez." *Medecine et Hygien*, 37, 1979.
- Hensle, U.** *Ein Führung in die Arbeit mit Behinderten*, Quelle und Mayer Heidelberg, 1982.
- İnzan, A. Tastayre, R.** *Les Enfants Dits Debiles*, ESF, Paris, 1980.
- Kağıtçıbaşı, Ç.** *Çocuğun Değeri*, Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul 1981.
- Mallet, A.** "L'emplas es personnes Handicapees : un probleme de Communication? Handicaps et Inadaptation, Les cahiers du C.T.N.E.R.H. I No: 33-1986.
- Martin, W.E.** *Some Thoughts on Mainstreaming.* Innovations in Education. Allyn and Bacon, Inc. Boston. 1981.
- Heward, L.W., Orlansky, D.M.** "Exceptional Children. Bell and Howell Company Ohio, 1984.
- Özsoy, Y.** "Okulöncesi Eğitimde Özürlü Çocukların Durumu", *Okulöncesi Eğitim ve Sorunları*. T.E.D. Yayınları, Bilim Dizisi No. 7, Ankara 1983.
- Özyürek, M.** *Engelli Kişilere Yönelik Değiştirilen Tutumların Sürekliliği*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No. 296, Eğitim Fakültesi Yayınları No. 8, Eskişehir 1988.

